

РАЗДЕЛ 6
МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ
КАК ДИАЛОГ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР В СОВРЕМЕННОМ
ОБРАЗОВАНИИ

Варановіч В.В.
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск

ПАРАЎНАННЕ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ АПІСАЛЬНЫХ
ПРЭДЫКАТАЎ У БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Апісальныя прэдыкаты – гэта вытворныя двухслоўныя дэскрыпцыі з іменнай словаформай, якія суадносяцца сэнсава з адным словам – дзеясловам, прыметнікам, залежным дзееспрыметнікам або прэдыкатыўным прыслоўем (якія па аналогіі са словаўтварэннем можна назваць утваральнымі) – і ўтвараюць сінтаксічныя структуры двух узроўняў:

1) узроўню словазлучэння (у яго вузкім разуменні) з іменнай словаформай ва ўскосным склоне, дзе іменны кампанент займае звычайна сінтаксічна залежную пазіцыю фармальнага дапаўнення (АП-1 па класіфікацыі М.У. У севаладавай): *Фірма арганізуе экскурсіі* → *Фірма займаецца арганізацыяй экскурсіі*;

2) узроўню дзейнікава-выказнікавай пары, дзе іменны кампанент займае пазіцыю дзейніка (АП-2): *На сходзе абмяняліся думкамі* → *На сходзе адбыўся абмен думкамі*.

Апісальныя прэдыкаты як сінтаксічная катэгорыя мала апісаныя ў беларускім мовазнаўстве, тут яны даследуюцца пераважна з пазіцыі тэорыі намінацыі: яны ўключаюцца ў намінатыўны рад дзеясловаў і маюць назву «дэрывацыйныя злучэнні» (працы В.М. Нікіцевіча, А.Н. Аўчыннікавай і інш.). Апісальныя прэдыкаты як прадстаўнікі лексічнага аналітызму разглядаюцца таксама ў працах А.Я. Міхневіча: «Вывучэнне падобных моўных фактаў [аналітычных структур] важнае для паглыбленага пазнання строю беларускай мовы. Але для поспеху такой працы неабходна... пераадоленне гіпнозу бытуючага ў беларусістыцы пункту погляду, згодна з якім гэта мова адносіцца бяспрэчна да моў сінтэтычных» [5, с. 21]. Наяўнасць такіх канструкцый, на думку навукоўца, ставіць пад сумненне факт бяспрэчнага аднясення беларускай мовы да сінтэтычных моў. Між тым гэта моўная з’ява мае значнае пашырэнне ў беларускай мове. Некаторыя маўленчыя сітуацыі вымагаюць прымянення сказаў з апісальнымі прэдыкатамі, напрыклад, у зводцы навін звычайны сказ *У цэнтры*

горада загарэўся будынак, хутчэй за ўсё, будзе ўжыты ў наступным выглядзе: *У цэнтры горада адбылося ўзгаранне будынку.*

Варта акрэсліць істотныя адрозненні дадзенай з’явы ад фразеалагізмаў і свабодных словазлучэнняў. Семантычныя сувязі ў фразеалагізмах, як правіла, патрабуюць нязменнага складу і парадку слоў (*ліпец на валаску*). Апісальныя прэдыкаты гэтых абмежаванняў не маюць, адзіная ўмова – наяўнасць дзеяслоўнага і іменнага кампанентаў. Але для адрознення апісальных прэдыкатаў ад свабодных словазлучэнняў маюць быць указаны дадаткова праявы семантычнай сувязі асаблівага роду. Перш за ўсё, гэта сувязь праяўляецца ў дэсемантызацыі дзеяслоўнага кампанента. Як лічыць В.А. Кузьмянкова, «ступень дэсемантызацыі прапарцыянальная колькасці іменных кампанентаў, якія можа далучаць дзеяслоў» [4, с. 12]. Дзеяслоўны кампанент у апісальных прэдыкатах шырока вар’іруецца – ад дзеяслова дэсемантызаванага (*праводзіць аналіз*) да дзеяслова з пэўным лексічным значэннем, здольным уплываць на фарміраванне семантыкі апісальнага прэдыката (*нагрузіцца ў дрымоту*).

Па дадзеных М.У. Усеваладавай, апісальныя прэдыкаты як адметны тып сінтаксічнай канструкцыі прысутнічаюць у многіх, калі не ва ўсіх мовах свету, такімі чынам, яны фактычна маюць статус лінгвістычнай універсальі. Беларуская і руская мовы, маючы агульнае паходжанне, на працягу многіх стагоддзяў развіваліся ў цесным узаемадзеянні, таму ў мовах прысутнічаюць агульныя рысы на ўсіх узроўнях, у тым ліку і на сінтаксічным. Апісальныя прэдыкаты ў названых мовах маюць як падабенства, так і адрозненні.

1. На ўзроўні састаўных частак (дзеяслова-эксплікатара і іменнай часткі) апісальныя прэдыкаты ў рускай і беларускай мовах утвараюцца спалучэннем пэўнай групы дзеясловаў і шырокага набору назоўнікаў (а таксама некаторых прыметнікаў): *выразить удвольствие – выразить задавальненне, происходит распад – адбываецца распад.*

Іменны кампанент, з’яўляючыся семантычным ядром апісальнага прэдыката, засяроджвае у сабе семантыку ўсяго спалучэння. Такія назоўнікі атрымалі назву прэдыкатыўных імёнаў, бо, як і дзеясловы, яны выконваюць функцыю глабальнага абазначэння сітуацыі. На ўзроўні іменнага кампанента апісальныя прэдыкаты ў рускай і беларускай мовах маюць падабенства, значэнні іменнага кампанента могуць быць наступнымі: а) канкрэтнае дзеянне, якое выконваецца агенсам: *эравіроўка, устаноўка*; б) самаадвольнае дзеянне: *узгаранне, выбух*; в) розныя віды руху: *нагрузка, вываз*; г) розныя працэсы: *распад, рассейванне*; д) розныя станы: *трывога, задавальненне.*

Акрамя дзеяслова і імені, ў склад апісальнага прэдыката, як у беларускай, так і ў рускай мове, можа ўваходзіць факультатывны кампанент – слова-класіфікатар: *У цяперашні час адбываецца працэдура ліквідацыі прадпрыемства – В настоящее время проходит процедура ликвидации предприятия; У яго вачах чыталася пачуццё страху – В его глазах читалось чувство страха.* Наяўнасць такіх слоў адзначана ў працы Ю.Д. Абрэсяна [1]. Іх прысутнасць у структуры сказа і апісальнага прэдыката ў прыватнасці не з’яўляецца залішняй, словы-класіфікатары выконваюць дадатковыя функцыі ўдакладнення і пашырэння семантыкі сінтаксічнай канструкцыі.

Адрозненні сінтаксічных сістэм рускай і беларускай моў выяўляюцца на ўзроўні дзеяслова-эксплікатара. У беларускай мове некаторыя эксплікатары, якія шырока ўжываюцца ў рускай, выкарыстоўваюцца ў вельмі абмежаванай колькасці. Гэта, перш за ўсё, дзеясловы, якія найбольш дэсемантызуюцца ў складзе апісальных прэдыкатаў:

а) дзеясловы аб’ектна-арыентаванага дзеяння – *подвергать / подвергнуть*; дзеяслоў *подвергать* у беларускай мове мае адпаведнік *падвргаць*, але звычайна рускія апісальныя прэдыкаты, якія маюць у складзе дзеяслоў *подвергать*, суадносяцца толькі з дзеясловам, які мае тое самае спалучэнню значэнне: *подвергать пытке – катаваць, подвергать критике – крытыкаваць*;

б) дзеясловы канкрэтнага дзеяння – *производить / произвести*; у гэтым выпадку апісальныя прэдыкаты ў рускай мове суадносяцца з беларускімі апісальнымі прэдыкатамі, якія маюць блізкую, але не тое самую семантыку, і іх звычайна некалькі: *производит ремонт – выконваць (рабіць) ремонт, производит переполох – выклікаць (рабіць) перапалох.* Адназначнага адпаведніка дзеяслову *производит* у беларускай мове няма;

в) дзеясловы адрасаванага дзеяння – *оказывать / оказывать*; рускія сказы з такімі дзеясловамі ў беларускай мове адпавядаюць сказам з аднаслоўным прэдыкатам або сказам з апісальнымі прэдыкатамі блізкай семантыкі: *Фонд оказывает помощь инвалидам – Фонд дапамагае інвалідам; Степень развития национального языка оказывает большое влияние на самосознание народа – Ступень развіцця нацыянальнай мовы робіць вялікі ўплыў на самасвядомасць народа.*

2. На ўзроўні сказа ў беларускай мове болей распаўсюджаны апісальныя прэдыкаты прэдыкатыўнага тыпу (па класіфікацыі М.У. Усеваладавай – АП-2), дзе іменная частка апісальнага прэдыката на фармальным узроўні займае пазіцыю дзейніка: *У гэты час адбываецца змена дыпламатычнай тэрміналогіі.* Такія апісальныя

прэдыкаты часцей выражаюць значэнне стану: *охватила радость – ахапіла радаць*. У рускай жа мове такое ж шырокае распаўсюджанне маюць і АП-1, у якіх назоўнік выступае ў ролі дапаўнення: *производит нагревание, впасть в отчаяние*. У беларускай мове літаратурнай нормай, нават у навуковых тэкстах, у такіх выпадках лічацца сказы без апісальных прэдыкатаў: *производит нагревание – награваяць, впасть в отчаяние – адчаяцца*. Заўважым, што ў абедзвюх мовах па мадэлі АП-2 ўтвараюцца спалучэнні, падобныя па будове да апісальных прэдыкатаў, але яны не маюць аднаслоўнага карэляту: *Произошло короткое замыкание – Адбылося кароткае замыканне*. У такіх сказах часта адсутнічае лагічны суб'ект.

3. На ўзроўні тэксту існуюць некаторыя абмежаванні на выкарыстанне апісальных прэдыкатаў у беларускай мове. Так, у навуковых тэкстах і афіцыйнай дакументацыі апісальныя прэдыкаты маюць шырокае распаўсюджанне, але ў літаратурных творах і гутарковай мове яны выкарыстоўваюцца ў абмежаванай колькасці, мова ўнікае ўскладнення канструкцыі сказа. Так, у рускай літаратурнай мове ўжываецца выраз *задаць пытанне*, у беларускай жа мове апісальны прэдыкат *задаць пытанне* мае стылістычную афарбоўку, і ў літаратурным тэксце хутчэй будзе выкарыстоўвацца аднаслоўны эквівалент *спытаць*. У той жа час апісальныя прэдыкаты з эмацыянальнай канатацыяй (выяўленчыя апісальныя прэдыкаты) выкарыстоўваюцца шырока: *сунуць ногі (таціць ногі, ідці), сыпаць пралёны (сыпаць проклятия, проклинать)*.

Было праведзена колькаснае даследаванне выкарыстання трансфармацыйных канструкцый з апісальным прэдыкатам і без яго, дзе выкарыстоўваецца аднаслоўны прэдыкат, для розных функцыянальных стыляў беларускай мовы. Пры даследаванні ўлічваліся канструкцыі, дзе магчыма выкарыстанне аднаслоўнага прэдыката, апісальнага прэдыката тыпу АП-1 (іменная частка ў ролі дапаўнення), а таксама тыпу АП-2 (іменная частка ў ролі дзейніка), напрыклад: *Удзельнікі канферэнцыі абмяняліся думкамі; Удзельнікі канферэнцыі правялі абмен думкамі; Адбыўся абмен думкамі паміж удзельнікамі канферэнцыі* Атрыманыя вынікі прадстаўлены ў табліцы 1.

Табліца 1 - Ужыванне апісальных прэдыкатаў у тэкстах розных функцыянальных стыляў

Функцыянальны стыль	АП-1	АП-2	АП абодвух відаў	Сказ без АП
Мастацкі	5%	16%	21%	79%
Навуковы	14%	59%	73%	27%
Афіцыйна-дзелавы	20%	68%	88%	12%
Публіцыстычны	15%	33%	48%	52%

Відавочна, што апісальныя прэдыкаты ў беларускай мове найбольш ужывальныя ў навуковым і афіцыйна-дзелавым стылях, прычым пераважаюць канструкцыі тыпу АП-2 (іменная частка ў ролі дзейніка). Публіцыстычны стыль характарызуецца прыкладна роўнай ужывальнасцю канструкцый з апісальнымі прэдыкатамі і без іх. Мастацкі стыль унікае выкарыстання апісальных прэдыкатаў, тут пераважаюць сказы з аднаслоўным прэдыкатам.

Улічваючы вышэйназваныя асаблівасці, можна зрабіць выснову, што апісальныя прэдыкаты як адметная сінтаксічная канструкцыя ў беларускай мове распаўсюджаны некалькі менш, чым у рускай. Раствумаюць гэта можна больш познім развіццём беларускай літаратурнай мовы – гэты працэс адбываўся ў канцы ХІХ – пачатку ХХ стагоддзяў, сучасная руская літаратурная мова на той час ужо была дастаткова развітая. Аднак навуковы і афіцыйна-дзелавы стылі ў беларускай мове маюць глыбейшую пісьмовую традыцыю (як вядома, уся дакументацыя ў Вялікім княстве Літоўскім вялася на старабеларускай мове), мабыць, таму ў тэкстах гэтых стыляў апісальныя прэдыкаты выкарыстоўваюцца дастаткова шырока.

ЛІТАРАТУРА

1. Апресян, Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Ю.Д. Апресян. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
2. Всеволодова, М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной педагогической модели языка: Учебник / М.В. Всеволодова. – М.: Изд-во МГУ, 2000. – 502 с.
3. Золотова, Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 352 с.
4. Кузьменкова, В.А. Типология описательных предикатов и их аналогов в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 053.05.37 / В.А. Кузьменкова. – Москва, 2000. – 23 с.
5. Міхневич, А.Е. О типах аналитических структур в белорусском языке / А.Е. Михневич // Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках: Материалы III республ. Конф., Гродно, 5-6 окт. 1989 г.; редкол.: Никитевич В.М. [и др.] – Гродно: ГрГУ, 1990. – С. 20-25.
6. Міхневіч, А.Я. Сінтаксічна непадзельныя словазлучэнні ў сучаснай беларускай мове / А.Я. Міхневіч. – Мн.: Навука і тэхніка, 1965. – 114 с.